خبرها

زمین گرم می‌شود

گرم شدن زمین
فرد پی‌یرس
ترجمه: محمدرضا هراتی
انتشارات به‌تدبیر (۸۴)
۷۲ صفحه، ۲۳۰۰ تومان

درباره افزایش دمای جو زمین تردید اندکی وجود دارد. همچنان‌که شواهد گرم شدن زمین انباشت می‌شود، از این نظریه که علت اساسی آن رها کردن گازهای گلخانه‌ای به میزان زیادتر توسط ما است، حمایت بیشتری به عمل می‌آید. فرد پی‌یرس مولف کتاب‌های علوم زیست‌محیطی در این کتاب شواهد گرم شدن زمین را بررسی می‌کند، تاثیر احتمالی آن بر وضعیت آب و هوایی، چشم‌اندازها و اکوسیستم‌ها را بررسی می‌کند و آنچه را که ما نمی‌توانیم برای جلوگیری از آن انجام دهیم، شرح می‌دهد. کتاب در سه فصل با عنوان‌های زمین دارد گرم می‌شود، هشدار آب‌وهوا و هیچ چیزی نیست که نتوان از آن اجتناب کرد تنظیم شده است. این کتاب که از مجموعه علوم ضروری است توسط جان گریبین روزنامه‌نگار و دانشمند برجسته بین‌المللی ویرایش شده است. این کتاب از متنی روان همراه با توضیحاتی کارشناسانه برخوردار است و تصویرهای آن نیز بر زیبایی و همچنین درک بهتر مفهوم کتاب کمک کرده است.

مسائل فیزیک ایران

نهمین شماره نشریه «گاما» ویژه زمستان ۸۴ منتشر شد. در صفحه شناسنامه این مجله آمده است: گاما فصلنامه‌ای است به زبان فارسی، درباره فیزیک. آنچه در گاما منتشر می‌شود بیشتر مقاله‌های آموزشی در زمینه فرهنگ یا تاریخ فیزیک یا در مورد مسائل فیزیک در ایران است و قرار است جنبه آموزشی و فرهنگی داشته باشد و برای دانشجویان فیزیک یا دانش‌آموختگان فیزیک یا دست‌کم بخشی از آنها قابل استفاده باشد. مقاله‌های گاما نوعاً تالیفی‌اند. سعی بر این است که فقط مقاله‌های کلاسیک فیزیک و نوشته فیزیک‌پیشه‌های بزرگ ترجمه شود. این مجله با «چند خبر» از دنیای فیزیک آغاز می‌شود و «چند چکیده» بخش بعدی آن است. این قسمت حاوی چکیده مقاله‌هایی است که نسبتاً قابل فهم باشند، ارزش خبری یا آموزشی داشته باشند که معمولاً از مقاله‌های نشریات معتبری همچون نیچر و ساینس انتخاب می‌شود. یکی از مطالب خواندنی این شماره گاما گفت‌وگو با محمد لامعی رشتی است. دکتر لامعی که استاد فیزیک در سازمان انرژی اتمی ایران است در ۲۰ آذر ۱۳۲۴ متولد شد و در سال ۱۳۵۵ از دانشگاه پاریس جنوبی دکترای دولتی در رشته فیزیک هسته‌ای تجربی گرفته است. وی در این گفت‌وگو از انگیزه‌های خواندن فیزیک، دوره‌های آموزشی که گذرانده، ارزیابی‌اش از کارهای پژوهشی در ایران و مقایسه شرایط داخل و خارج، مقایسه ساختاری و مقایسه‌ای موسسه‌های پژوهشی داخلی و خارجی، مهاجرت تحصیل‌کردگان و... صحبت کرده است. محاسبه نیروی بین دو کره رسانای باردار، شوک در معادلات شبه‌خطی، پراکنش در یک بعد از جمله مقاله‌های این شماره است. این مجله در هشتاد صفحه و قیمت هزار تومان عرضه می‌شود. اگر مایل به تهیه این نشریه هستید با صندوق پستی ۶۳۳/ ۱۹۹۳۵ مکاتبه کنید یا با سردبیر آن به نشانی Shariati@mailasp.org تماس بگیرید.

موسیقی افلاک

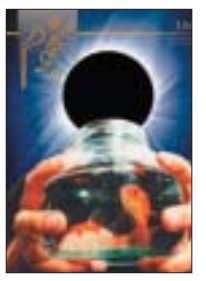

شماره ۱۵۶ ماهنامه نجوم منتشر شد. موسیقی افلاک، اسرار زمان، راهنمای رصد خورشیدگرفتگی فروردین ۸۵، دریاهای ماه، مراقب چشمان خود باشید، مدارگردی برای شناسایی مریخ، از شکار دنباله‌دار تا فهرستی پرطرفدار و خیلی دور خیلی نزدیک به آسمان از جمله مطالب این شماره ماهنامه نجوم است. دهمین گردهمایی بی‌صدا ولی پربار نیز گزارشی است از دهمین گردهمایی پژوهشی نجوم که در تاریخ ۲۶ و ۲۷ بهمن سال گذشته در مرکز تحصیلات تکمیلی علوم پایه زنجان برگزار شد. تازه‌ترین خبرها، آسمان در این ماه، اخبار داخلی و زیرآسمان ایران نیز از دیگر صفحه‌های ثابت این نشریه است که در ۷۲ صفحه و قیمت ۸۰۰ تومان عرضه می‌شود.

طبیبی برای همه نسل‌ها

شماره‌های چهارم و پنجم فصلنامه علمی و آموزشی دیابت منتشر شد. در این فصلنامه که برای بیماران تنظیم شده است می‌خوانیم: رویکردی جدید به درمان بیماران دیابتی، ابوعلی سینا، طبیبی برای همه نسل‌ها؛ دیابت ویتامین‌ها املاح و بیماری‌ها، دیابت و حاملگی، پرسش و پاسخ پزشکی در مورد بیماری دیابت، نوروپاتی دیابتی، دیابت و داروها، دیابت و شما، گزارشی از کنفرانس سالانه انجمن دیابت آمریکا، معرفی کتاب و... .

برای تهیه این نشریه می‌توانید با صندوق پستی ۶۹۱۵-۱۹۳۹۵ مکاتبه کرده یا به نشانی www.diabetes.ir مراجعه کنید.

گنج واژه کیمیاگران نوین

نگاهی به سه‌گانه علی پورجوادی

دکتر علی عباسیان*

آنچه ثابت می‌ماند، به این علت که ذاتاً بدیهی یا محرز است ثابت نمی‌ماند، بلکه آنچه که در اطرافش قرار دارد آن را ثابت نگه می‌دارد.
در باب یقین، ویتگنشتاین

دغدغه واژه‌گزینی و بازتولید علم به زبان مادری سابقه زیادی در زبان فارسی دارد، چه در دوره‌ای که زبان عربی زبان علم بوده است و چه اکنون که زبان انگلیسی زبان علم است. در قرون اولیه بعد از اسلام ابن‌سینا و ابوریحان بیرونی تلاش‌هایی برای نوشتن علوم دوره خود به زبان فارسی کردند که به هر دلیلی تداوم نیافت، در دوران پس از مشروطه نیز پس از ورود علوم جدید به ایران نشانه‌هایی از این تلاش‌ها وجود دارد. اما هیچ‌گاه در هیچ دوره‌ای سرعت تولید علم و اصطلاحات جدید و تغییر شیوه‌های زندگی مانند قرن اخیر نبوده است. چنان‌که به نظر می‌رسد حیات بسیاری از زبان‌های دنیا (بخوانید فرهنگ‌های آنها) به خطر افتاده است. به گزارش یونسکو ۶ هزار زبان در شرف انقراض هستند و ۸۰ درصد تولیدات علمی دنیا به ۸ زبان انجام می‌شود که البته زبان ما جزء آن ۸ زبان نیست.

اکنون دیگر با ملی‌گرایی و کوفتن بر طبل پیشینه کهن باستانی و یا تکیه بر سوابق درخشان علمی ایران در جهان اسلام نمی‌توان جلوی زوال را گرفت و برای ماندگاری زبان و فرهنگ ملی، تا زمانی که دوباره فرهنگ ایرانی بتواند در عرصه جهان منشاء اثر باشد، لازم است بیشتر تلاش کنیم و به گذشته‌ها دل نبندیم. دیگر نمی‌توان با روش‌های سنتی و تکیه به نخبگانی که گهگاه در عرصه پرپیچ و خم جامعه، امکان اثرگذاری بر روندها را می‌یابند، امید به نجات داشت، بلکه باید نهادهایی ایجاد شوند که از بهبود و توانمندسازی به صورتی روشمند حمایت کنند تا بهسازی پیوسته و شتابنده شود.

فرهنگستان‌های اول و دوم به منظور ایجاد نهادهایی که شرایط را برای ظهور و تاثیرگذاری نخبگان فراهم آورند، تاسیس شدند تا نگاهبان و پرورنده زبان فارسی باشند. اما هر دو به دلایل مختلف، از جمله شرایط اجتماعی و سیاسی آن دوران به تعطیلی کشیده شدند. در دوره تعطیلی فرهنگستان دوم تا زمان شکل‌گیری فرهنگستان سوم، بخشی از نخبگان علاقه‌مند به توسعه علمی و زبان فارسی با توجه به تعطیلی دانشگاه‌ها در دوره انقلاب فرهنگی فرصتی یافتند که ابتدا در کمیته تالیف و ترجمه کتب دانشگاهی وابسته به ستاد انقلاب فرهنگی که بعدها به مرکز نشر دانشگاهی تغییر نام یافت، به وضعیت نابسامان کتاب‌های علمی و زبان علم در فارسی بپردازند. مرکز نشر دانشگاهی به نوعی متولی پرورش زبان فارسی علمی بود و در این راه قدم‌های بزرگی برداشت و با تشکیل گروه‌هایی به واژه‌گزینی علمی پرداخت و مفاهیم و روش‌هایی را پروراند که اکنون کم و بیش به فرهنگستان سوم منتقل شده است تا این سنت ادامه یابد.

دو اصطلاح یا پدیده مهم که در مرکز نشر دانشگاهی قوام یافت، اصطلاحات واژگان و واژه‌نامه بودند. شرط اول واژه‌گزینی این است که بدانیم در برابر یک اصطلاح فرنگی چه معادل‌های فارسی به کار رفته است تا بعد به واژه‌گزینی بپردازیم و به این ترتیب با اتکا به عقل جمعی و پذیرش عموم دانشوران یک رشته علمی به انتخاب برابرنهاده پرداخته شود تا از اعمال سلایق شخصی و یا واژه‌سازی‌های بی‌مورد پرهیز شود، سپس به واژه‌گزینی پرداخته شود تا واژه‌نامه‌ای برای هر رشته فراهم شود. پس از تدوین واژه‌نامه‌ها شرایط برای ترجمه و نشر فرهنگ‌های علمی فراهم می‌شود.

برای این امر در هر گروه واژه‌گزینی در مرکز نشر سعی شد تا چنین مجموعه‌ای فراهم شود که آن را واژگان نامیده‌اند. در مرکز نشر دانشگاهی واژگان‌های مختلفی تهیه و چاپ شده است: واژگان زیست‌شناسی، اقتصاد، فیزیک، مکانیک، صنایع، کشاورزی، عمران، متالورژی، دامپزشکی، برق و شیمی و مهندسی شیمی از آن جمله‌اند. اما فقط دو عنوان از آنها یعنی واژگان فیزیک و واژگان شیمی و مهندسی شیمی به ویرایش دوم رسیده‌اند. به نظر می‌رسد تا حدود زیادی چاپ این مجموعه‌ها وابسته به توان فردی و یا گروهی از افراد علاقه‌مند صورت گرفته است و در غیاب آن افراد کار عملاً متوقف شده است. ضمن این‌که به رغم هماهنگی در برخی حوزه‌ها، در برخی موارد دیدگاه افراد نیز در تدوین واژگان دخیل بوده است. برای مثال در واژگان شیمی و مهندسی شیمی یا کشاورزی، همه اصطلاحات مندرج در کتاب‌های مرجع تدوین فهرست نشده‌اند بلکه معادل‌هایی را که غلط تشخیص داده‌اند، حذف کرده‌اند و یا در واژگان مکانیک فقط به گردآوری واژه‌های فارسی مندرج در کتاب‌ها پرداخته‌اند. برخی واژگان‌ها نیز عملاً مقدمه‌ای ندارند که روش کار تشخیص داده شود. در این میان تعداد منابع واژگان شیمی و مهندسی شیمی که به همت آقای دکتر علی پورجوادی گردآوری شده است بیش از همه است (قریب به ۳۰۰ منبع) و تنها واژگانی است که در مقدمه ویرایش دوم آن از تلاش برای چاپ ویرایش سوم کتاب خبر داده است، پس از آن واژگان کشاورزی و مهندسی مکانیک به لحاظ تعداد منبع سرآمد هستند.

در مورد نحوه کار، برای مثال در واژگان شیمی و مهندسی شیمی در برابر اصطلاح dissociation معادل‌های تفکیک، دیوسیاسیون، تجزیه، تجزی، تفرقه، انحلال، تجزیه الکتریکی الکترون‌ها، دیسوسیشن، دیسوسیه شدن و شکند آمده است که تفکیک بیشترین بسامد تکرار را دارد و در واژه‌نامه شیمی نیز معادل تفکیک برای آن برگزیده شده است. در برابر dispersion نیز اصطلاحات پراکندگی، پاشیدگی، پاشندگی، پخش، دیسپرسیون، تجزیه، انتشار، پاشیدن، پراکند، پراکندن، پراکنش، تعلیق، تفرق، تفکیک، پراکندش، پراکنده شدن، تجزیه نور و دیزپرسیون آمده است که در ویراست نخست واژه‌نامه شیمی معادل پراکندگی که بیشترین بسامد را داراست برای آن برگزیده‌اند، ولی گویا بعداً به دلیل هماهنگی با گروه فیزیک در ویرایش‌های سوم و چهارم به پاشیدگی و در ویرایش پنجم به پاشش تغییر داده‌اند.

تقریباً چه در واژگان و چه در واژه‌نامه‌های مرکز نشر، به خوبی اثر همت عالی افراد در کتاب‌های چاپ شده مشخص است. مثلاً چاپ واژگان مهندسی مکانیک حدود ۱۰ سال به طول می‌انجامد که یکی از دلایل آن سفر مولف به فرنگ برای تدریس است. از عنایت به این نکته که عمده مراجع تدوین واژگان، کتاب‌های چاپ شده در اوایل انقلاب و یا پیش از انقلاب هستند و در آن دوران درج واژه‌نامه در انتهای کتاب مرسوم نبود، می‌توان سختی کار را که یافتن اصطلاحات از میان متون بوده است، درک کرد. این همه نشان از آن دارد که هنوز ما در دوره‌ای هستیم که محتاجیم افرادی دهخداوار و یک‌تنه به سرپرستی و گردآوری چنین مجموعه‌هایی دست یازند و هنوز به قدر کافی نیروی فرهیخته و یا محیط‌های بالنده پدید نیاورده‌ایم که کار را ادامه داده و بارور سازند.

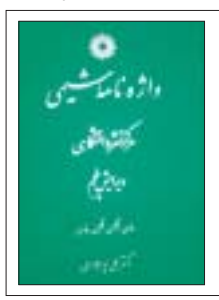

واژه‌نامه شیمی
علی پورجوادی
مرکز نشر دانشگاهی
ویرایش پنجم (۸۴)
۱۸+۳۹۰ صفحه
۶۷۰۰ تومان

در واژه‌نامه‌های مرکز نشر نیز همین روند را می‌بینیم. در عمل تنها واژه‌نامه‌ای که پیوسته روی آن کار شده است، واژه‌نامه شیمی است که ویرایش نخست آن با ۲۳۰۰ واژه در سال ۱۳۶۰ انتشار یافت. ویرایش‌های بعدی در سال‌های ۱۳۶۴، ۱۳۷۰، ۱۳۷۷ و اکنون ۱۳۸۴ به ترتیب با ۴۰۰۰، ۵۱۰۰، ۹۲۰۰ و اکنون با ۱۵ هزار واژه انتشار یافته‌اند. چنین گنج واژه‌ای خود به تنهایی منبع بزرگی برای تحقیق و مراجعه پژوهشگران و دانشجویان است. البته به نظر می‌رسد واژه‌های افزوده در سال‌های اخیر به طور عمده از واژه‌های کتاب‌های چاپ شده در مرکز نشر دانشگاهی بوده است.

فرهنگ فشرده شیمی و مهندسی شیمی
سیاوش احمدی، علی پورجوادی
مرکز نشر دانشگاهی (۸۲)
۱۱۳۳+۴۱

این مجموعه در واقع حاصل تتبع و ممارست آقای دکتر پورجوادی در ویرایش کتاب‌های مختلف حوزه شیمی مرکز نشر و نیز مجله شیمی مرکز نشر دانشگاهی است. هم ایشان در سال ۱۳۸۲ به ترجمه و نشر «فرهنگ فشرده شیمی و مهندسی شیمی» با همکاری آقای مهندس سیاوش احمدی بر مبنای این تجربیات پرداخته‌اند و هم اکنون نیز در حال تدوین «فرهنگ جامع شیمی و مهندسی شیمی» هستند. باید توجه داشت که به ندرت ممکن است چنین جایگاه و کانونی فراهم شود که یک نفر به طور مداوم با نویسندگان و مترجمان کتاب‌های مختلف چنین انتشاراتی بزرگی برخورد داشته باشد، همزمان قریب به ۱۸ سال سردبیر یک مجله شیمی باشد و خود دست‌اندرکار تدوین واژه‌نامه آن رشته نیز باشد. این مختصات به همراه علاقه به کار، همت عالی و فضایی که در مرکز نشر برای این کار فراهم آمده بوده است، موجب شده که چنین کار(های) سترگی به سرانجام برسد و تداوم بیابد. در تدوین «واژه‌نامه شیمی» دکتر پورجوادی البته از همکاری دیگران از جمله آقایان دکتر منصور عابدینی، دکتر عبدالرضا سلاجقه، مرحوم دکتر قاسم خدادادی و آقای احمد خواجه‌نصیر طوسی بهره برده‌اند ولی جز در ویرایش‌های اول و دوم که واژه‌نامه حاصل یک کار گروهی است و اسامی افراد همکار به عنوان تدوینگر (آقایان دکتر شروین اسفندیاری، مرحوم عبدالله ارگانی، دکتر عباس فرازدل و دکتر علی پورجوادی) در شناسنامه کتاب درج شده است از ویرایش سوم به بعد نتیجه کار حاصل یک کار گروهی کامل نیست و اسامی سایر همکاران در مقدمه مولف درج شده است.

واژگان شیمی
علی پورجوادی
مرکز نشر دانشگاهی
ویرایش دوم (۷۹)
۱۰۷۶ صفحه،
۹هزار تومان

ایشان در تغییر واژه‌های مندرج در واژه‌نامه علاوه بر نظر کارشناسان این رشته به ظرف اجتماعی و بازتاب واژه‌ها نیز اهمیت داده‌اند و به محض پدید آمدن یک واژه بهتر، تغییری در واژه‌نامه ایجاد نکرده‌اند، بلکه در نهایت واژه جدید را در کنار واژه قبلی در واژه‌نامه آورده‌اند، از این رو نسبت تغییرات در ویرایش‌های مختلف واژه‌نامه زیاد و ناگهانی نیست و افزایش تعداد واژه‌ها محسوس‌تر است. در مورد تغییرات مثلاً در ویرایش دوم، برای Polymerization اصطلاح پلیمر شدن در کنار کراکینگ معادل فارسی ذکر نشده است ولی در ویرایش پنجم، در برابر اولی فقط بسپارش آمده است و برای کراکینگ معادل مولکول‌شکنی درج شده است. البته در برخی موارد هم برخی تجربه‌ها را حذف کرده‌اند، برای مثال فقط در ویرایش نخست از مصدر برساخته بسپاریدن استفاده شده است و در ویرایش‌های بعدی آن را حذف کرده‌اند. همین‌طور در برابر واژه Paint در ویرایش چهارم فقط اصطلاح رنگ درج شده است ولی در ویرایش پنجم هر دو اصطلاح رنگ و پوشرنگ با هم آمده‌اند. یا مثلاً در ویرایش نخست، در برابر Isomer فقط ایزومر آمده است ولی در ویرایش پنجم ایزومر و همپار با هم آمده‌اند. همچنین به نظر می‌آید که از ویرایش چهارم به بعد، یعنی از زمانی که فرهنگستان زبان و ادب فارسی قوت گرفته است تمایل به برگزیدن معادل‌های فارسی و حذف معادل‌های بیگانه در واژه‌نامه شیمی قوت بیش‌تری گرفته است، یعنی برای مثال تثبیت پار در برابر پسوند mer و کافت در برابر lysis در مورد تقریباً همه واژه‌ها در ویرایش‌های اخیر گسترده‌تر شده است.

در «واژه‌نامه شیمی» جدا از معادل‌ها به مسئله مهم تثبیت رسم‌الخط اصطلاحات شیمی و نام‌های مواد شیمیایی نیز پرداخته شده است، این امر به ویژه اکنون که جست‌وجوی رایانه‌ای متون بسیار رایج شده است اهمیت خود را دوچندان نشان می‌دهد، چه در یافتن کلیدواژه‌ها بسیار موثر است و البته در نمایه‌سازی متون و پایان‌نامه‌ها (که در مرکز اسناد و مدارک علمی کشور نیز بسیار اهمیت دارد) بسیارمهم است. باید توجه کرد که مسئله اصلی این نیست که سلیقه واژه‌نامه شیمی در کتابت اصطلاحات خوب است یا بد، بلکه مسئله اصلی رواج طرز تفکر و لزوم پیروی از یک روش واحد است. برای مثال در واژه‌نامه شیمی آمده است که تمام اصطلاحات انگلیسی که معنای الکل می‌دهند و به ol ختم می‌شوند در فارسی با «ول» کتابت می‌شوند، مانند اتانول، متانول، . . . . و یا همه oseها که معنای قند می‌دهند با «وز» نوشته می‌شوند، مثل سلولوز، فروکتوز، و . . . . . .

نکته دیگری که نشانه بهبود و تکمیل در ویرایش‌های مختلف «واژه‌نامه شیمی» است، درج مترادف‌های اصطلاحات فرنگی و نام‌های تجاری از ویرایش سوم به بعد است که در ویرایش چهارم و پنجم کاملاً پررنگ شده است.

در این میان البته نباید از اهمیت گردآمدن جمعی نخبه در مرکز نشر برای واژه‌گزینی غافل شد. در سال‌های ابتدایی شکل‌گیری این حرکت به ویژه در گروه فیزیک نشر دانشگاهی که شاید بیشتر بار فکری مجموعه را به دوش می‌کشیده است، از آقایان دکتر علی اشرف صادقی، دکتر حسین معصومی همدانی و نیز دکتر داریوش آشوری که اکنون جلای وطن کرده‌اند و هم‌چنین استاد ابوالحسن نجفی، استاد اسماعیل سعادت و استاد احمد سمیعی گیلانی در حوزه‌های زبانی و واژه‌ای مشورت گرفته می‌شده است، ضمن این‌که همت و خوش‌فکری اساتیدی مانند دکتر رضا منصوری نیز همراه این مجموعه بوده است. در چند سال اخیر نیز شرکت در جلسات واژه‌گزینی در فرهنگستان زبان و ادب فارسی در حضور سایر اساتید در گروه شیمی و گروه‌های هماهنگی واژه‌گزینی بر غنای فکری و پشتوانه علمی این واژه‌نامه افزوده است.

اما فرهنگستان سوم که بر چنین خوان آماده‌ای شکل گرفت و از همکاری و همراهی این افراد بهره‌مند شده است به رغم پیشرفت در برخی ابعاد هنوز راهی دراز در پیش دارد تا بتواند چنان فضایی را دوباره تولید کند، مثلاً اکنون عملاً تولید واژگان‌ها متوقف شده و جایگزین دیگری نیز به جای آنها ارائه نشده است، هنوز گروه‌های مهندسی صنایع و یا مهندسی مکانیک شکل نگرفته‌اند (که در مرکز نشر دانشگاهی نیز قوام چندانی نداشته‌اند)، هنوز مجموعه گروه‌های فیزیک به نوعی قوی‌ترین گروه‌های فرهنگستان هستند (که در مرکز نشر نیز گویا چنین بوده است) و قس علی هذا. (البته گروه‌های دیگری که در مرکز نشر دانشگاهی نبوده‌اند، در فرهنگستان ایجاد شده‌اند ولی در حوزه علوم دقیقه که محل بحث این نوشته است، نیستند.)

هدف این گزارش البته نقد عملکرد مرکز نشر دانشگاهی و یا فرهنگستان زبان نبوده است بلکه غرض یادآوری این نکته بود که وجود نهادهایی برای واژه‌گزینی و پرورش و بالش افراد علاقه‌مند در این محیط‌ها می‌تواند ما را به آینده زبان فارسی علمی امیدوارتر کند، مگرنه شیوه فعلی که به نسبتی وابسته به همت عالی افراد است، ممکن است چندان ره به مقصود نبرد. این امر به خصوص اکنون که با گسترش انتشارات دانشگاه‌های مختلف، از وزن و اهمیت مرکز نشر دانشگاهی کاسته شده است، بسیار مهم‌تر می‌نماید. هدف این نوشته، اگر تا حدودی از عهده برآمده باشد، قدرشناسی و تبیین عملکرد بزرگوارانی است که در این عرصه زحمات زیادی کشیده‌اند و موجبات نضج و قوام زبان علمی کنونی ما را فراهم آورده‌اند. تکیه خاص بر حوزه شیمی در این مقاله به غیر از چاپ ویرایش جدید «واژه‌نامه شیمی» ناشی از محدودیت دانش نگارنده به این حوزه نیز هست، به این دلیل امکان پرداختن موسع به حوزه‌های دیگر فراهم نشد. البته در حوزه شیمی استادان دیگری به صورت‌های مختلف ولی نه چنین متمرکز و پی‌گیر بیرون از مرکز نشر دانشگاهی به واژه‌گزینی و نشر فرهنگ پرداخته‌اند که مجال پرداختن به همه آن‌ها نبود، هر چند لازم به قدردانی هست.

زبان علمی فارسی نیز اطرافی دارد که باید آنها را دریافت و شناخت و قدر گذارد تا زبان و فرهنگ فارسی همچنان برپا بماند، مگر نه این موجود به خودی خود برپا نیست. نباید پنداشت که این کار یک بار فقط به عهده ابوالقاسم فردوسی بوده است که بسازد از نظم کاخی بلند، و پس از آن دیگر این کاخ تا ابد از باد و باران گزند نمی‌یابد.

*عضو گروه واژه‌گزینی شیمی فرهنگستان زبان و ادب فارسی

دکتر علی پورجوادی متولد ۱۳۲۷ در تهران تحصیلات ابتدایی و متوسط خود را در دبستان و دبیرستان جعفری اسلامی گذراند.

پس از طی دوره کارشناسی شیمی در دانشگاه ملی (سابق) رهسپار فرانسه شد و دکترای سیکل سوم و دکترای دولتی خود را در رشته شیمی پلیمر از دانشگاه پی‌یر و ماری کوری اخذ کرد. از بدو تاسیس مرکز نشر دانشگاهی در سال ۱۳۵۹ در سمت‌های رئیس گروه شیمی و مهندسی شیمی، معاونت پژوهشی و امور ویرایش و قائم‌مقامی با این مرکز همکاری داشت. این همکاری هم‌اکنون در سمت رئیس گروه شیمی و مهندسی شیمی ادامه دارد. دکتر پورجوادی طی ربع قرن فعالیت فرهنگی خود بیش از چهل کتاب تالیف، ترجمه و ویرایش کرده است. وی به مدت هجده سال مدیریت مسئول و سردبیری مجله شیمی (از نشریات علمی - ترویجی مرکز نشر دانشگاهی) را عهده‌دار بوده است.

دکتر پورجوادی عضو گروه‌های واژه‌گزینی شیمی و هماهنگی علوم پایه فرهنگستان زبان و ادب فارسی و استاد دانشکده شیمی دانشگاه صنعتی شریف است.

*استاد دانشگاه صنعتی شریف

یادداشت کتاب

واژه‌نامه، واژگان و فرهنگ

و تفاوت‌های ساختاری آنها

دکترعلی پورجوادی*

واژه‌نامه، واژگان، فرهنگ، دانشنامه، دایره‌المعارف، گنج واژه، لغت‌نامه، اصطلاح‌نامه، فرهنگ لغات، فرهنگ اصطلاحات عناوینی هستند که مولفان بنا به سلیقه خود زینت‌بخش جلد کتاب خود که دربرگیرنده واژه، اصطلاح و یا توضیحات کوتاه یا بلند در مورد یک رشته تخصصی است، می‌کنند. کاربران و خریداران نیز تا زمانی که این مجموعه‌ها را نگشوده‌اند و تورقی در آنها نکرده باشند، نمی‌دانند با چه اثری سروکار خواهند داشت، با مجموعه‌ای از واژه‌های لاتین که در برابر هریک از آنها معادل‌های فارسی متعددی آمده است یا با مجموعه‌ای که در برابر هر واژه لاتین با یکی دو برابرنهاده تکلیف را برای کاربر روشن کرده است؛ با مجموعه‌ای که در برابر هر اصطلاح، شرح و توضیح کوتاه یا بلندی داده شده است یا با مجموعه‌ای که در برابر یک واژه لاتین بدون اینکه برابرنهاده فارسی برای آن اختیار شده باشد، شروع به شرح و تفصیل در مورد آن می‌کند و جست‌وجوگر را که مفهوم واژه لاتین را می‌داند ولی خواهان برابرنهاده‌ای برای آن است ناکام می‌سازد و یا با ملغمه‌ای از تمام موارد اشاره شده. در این نوشتار تا جایی که فضا اجازه دهد با ویژگی‌های این سه دسته اثر آشنا می‌شویم و به عنوان نمونه واژه‌نامه شیمی، واژگان شیمی و فرهنگ فشرده شیمی را که نگارنده به نوعی در تدوین آنها سهیم بوده است، شاهد مثال می‌آوریم. واژگان گنجینه‌ای است از برابرنهاده‌هایی که تاکنون مترجمان و مولفان از ابتدای نشر کتاب تاکنون در برابر اصطلاحات یک رشته خاص برگزیده و در اثر خود به‌کار گرفته‌اند. ویرایش اول واژگان شیمی و مهندسی شیمی که کار خود را از سال ۱۳۵۹ آغاز کرد و در سال ۱۳۶۴ با جمع‌آوری برابرنهاده‌های صد منبع و ویرایش دوم آن با جمع‌آوری برابرنهاده‌های سیصد منبع در سال ۱۳۷۹ انتشار یافت. چنین گردآوری از کتاب‌های گوناگون، با توجه به اینکه سعی شده است به تمام کتاب‌های قدیمی دسترسی پیدا شود، کاری بس دشوار و وقتگیر است. بازخوانی‌های چندباره اطلاعات به‌منظور مطابقت با اصل منبع و مقایسه واژه‌های انگلیسی با فرهنگ‌های معتبر خارجی و تصحیح آنها کار را پیچیده و مشکل می‌سازد. واژگان شیمی و مهندسی شیمی در دو بخش انگلیسی- فارسی و فارسی- انگلیسی تنظیم شده است. در بخش اول که مشتمل بر ۳۶ هزار واژه انگلیسی است، برابرنهاده‌های فارسی که در برابر یک واژه انگلیسی آمده است همراه با بسامد آنها در منابع مختلف که با شماره مشخص شده، گردآوری شده است. تعداد برابرنهاده‌های فارسی در واژگان شیمی و مهندسی شیمی بالغ بر ۵۰ هزار است که با توجه به بسامد آنها این رقم به پیش از ۱۱۰ هزار قلم اطلاع می‌شود. بدین‌ترتیب که در برابر هر نهاده فارسی شماره‌ای دیده می‌شود که از روی آن و با مراجعه به فهرست منابع مشخصات منبع را می‌توان یافت و چون شماره منابع برحسب تاریخ انتشار کتاب ردیف شده است، در واقع تنها با مقایسه شماره‌ها می‌توان به قدمت منابع پی‌برد. در پخش دوم به عکس ملاحظه می‌شود یک واژه فارسی در برابر چه واژه‌های انگلیسی به کار رفته است. یک چنین مجموعه‌ای هنگامی می‌تواند مفید واقع شود که همچون یک بانک اطلاعاتی در هر زمان حاوی برابرنهاده‌های به‌کار رفته در کتاب‌هایی باشد که تا آن تاریخ منتشر شده است. شایان توجه است در واژگان‌ها صرفاً برابرنهاده‌های به‌کار رفته در برابر هر واژه انگلیسی آورده شده است و در میان آنها انتخاب اصلحی صورت نگرفته است. برخی برابرنهاده‌ها اکنون نامتعارف و منسوخ شده‌اند و در حال حاضر برابرنهاده‌های جدیدی به‌کار می‌رود که در میان صاحبنظران و متخصصان حسن قبول یافته‌اند. از این‌رو کاربران واژگان‌ها باید جانب احتیاط را رعایت کنند و توجه داشته باشند که وجهه نظر مولف در ارائه برابرنهاده‌ها نه رجحان نهادن برابرنهاده‌ای به برابرنهاده‌ای دیگر، بلکه تنها نشان دادن سیرتحول برابرنهاده‌های فارسی و تنوع آنها در ادوار مختلف است. بدیهی است اگر از این دیدگاه به واژگان‌ها نگریسته شود ابزار بسیار سودمند و کارسازی برای زبان‌شناسان، مولفان، مترجمان و دست‌اندرکاران گروه‌های واژه‌گزینی فرهنگستان خواهد بود. همان‌طور که پیشتر اشاره شد و در غیاب فرهنگستان و به منظور پرهیز از تعدد برابرنهاده‌های یک واژه انگلیسی و نیز یکدست‌سازی و ایجاد هماهنگی و شناسنامه‌دار کردن هر برابرنهاده، مجموعه‌هایی تحت عنوان واژه‌نامه شکل گرفت که از میان برابرنهاده‌های موجود یکی را انتخاب و در صورت لزوم واژه جدیدی ساخته شد. در تدوین واژه‌نامه شیمی سعی بر آن بود که برابرنهاده انتخاب شده یا وضع شده تا حدود زیادی متضمن معنی مورد نظر باشد و در عین حال از واژه‌هایی که توده مردم به وفور و به منظورهای گوناگون به‌کار می‌برند، پرهیز شود. گفتنی است در ساختن واژه‌های علمی رعایت ایجاز، خوش‌آوا بودن و از همه مهمتر اشتقاق‌پذیر بودن شرط اصلی است. در تدوین واژه‌نامه‌ها هرگاه بر مفهومی چند واژه اطلاق شده باشد یکی به عنوان سرواژه انتخاب شده و بقیه به صورت مترادف در زیر آن آورده شده است. چنانچه سرواژه یا مترادف دارای علامت اختصاری، نام تجاری یا املای دیگری باشد همگی در زیر سرواژه می‌آید. شایان ذکر است در حین تهیه واژه‌نامه شیمی طی ربع قرن، کار ترجمه و ویرایش ده‌ها کتاب شیمی دنبال شده است و بدین ترتیب با ارتباط مستقیمی که با مترجمان و ویراستاران برقرار شده پیوسته از نظرهای متخصصان شاخه‌های گوناگون شیمی آگاهی پیدا شده است. در واقع، نظرهای این متخصصان محکی برای واژه‌های برگزیده به حساب آمده است. فرهنگ‌ها دسته سوم از مجموعه‌ای است که برای هر اصطلاح شرح و توضیحی داده می‌شود. اگرچه برخی از فرهنگ‌ها براساس الفبای فارسی ردیف شده‌اند ولی بیشتر فرهنگ‌های علمی و تخصصی براساس الفبای انگلیسی اصطلاحات ردیف می‌شوند. بدیهی است تا برابرنهاده فارسی برای یک اصطلاح انگلیسی برگزیده یا ساخته نشده باشد، آوردن آن اصطلاح و شرح و توضیح در مورد آن بدون برابرنهاده فارسی علاوه بر آشفتگی در ارائه نوع کار در بیشتر موارد نظر کاربر را تامین نمی‌کند. در نگارش فرهنگ‌ها، مولفان با توجه به مخاطبان خود، مجموعه سرواژه‌هایی را انتخاب می‌کنند که تعداد و تنوع آنها باید به‌نحوی باشد که در صورت مراجعه مخاطب موردنظر، نیاز وی برآورده شود. به عنوان نمونه در فرهنگ فشرده شیمی و مهندسی شیمی که مخاطب خود را دانشجویان و دست‌اندرکاران صنعت می‌داند، به بیش از ۱۱ هزار سرواژه و مترادف‌های آنها پرداخته شده است.

*استاد دانشگاه صنعتی شریف